

1. Герасименко М. До питання про характер подій у східній Галиччині на початку листопада 1918 // Український історичний журнал. – 1959. – №3. – С. 86 – 94.
2. Гусев В. Падіння Центральної ради – початок нової сторінки української історії // Історія України. – 2003. – №19. – С.15.
3. Дорошенко Д. Історія України 1917 – 1923 рр. – Ужгород 1930. – С. 14.
4. Капелюшний В. Здобута і втрачена незалежність: історіографічний нарис української державності доби національно-визвольних змагань (1917 – 1921 рр.). – К., 2003. – С. 137.
6. Кучабський В. Вага і завдання Західно-Української держави серед сил Східної Європи на переломі 1918 – 1919 рр. // Дзвони. – 1932. – С. 200 – 205.
7. Новітня історія України. – К.: «Вища школа», 2002. – С. 201.
8. Павло Скоропадський. Спогади. – К.: Філадельфія, 1995. – С. 18 – 20.
9. Прилепішев Ю. Українська держава П. Скоропадського у радянських ви даях (1946 – 1990 рр.) // Історія України. – 1998. – №8. – С. 11.

УДК 339.5:061.1[Торгсин]:342.9(477)''1931/1936''(091)

Шуйський І. В.

Секретне діловодство Всеукраїнської контори «Торгсин»

У статті вперше висвітлюються особливості застосування системи секретності у діловодстві Всеукраїнської торгівельної контори «Торгсин» у 1932–1935 роках.

Ключові слова: секретне діловодство, державна таємниця, контора «Торгсин».

Процес розсекречення архівних документів керівних партійних і радянських державних органів 1920 – 1930-х років, діяльність яких напряду була пов'язана з Голодомором і політичними репресіями в радянській Україні, відкрив нові можливості дослідникам у вивченні механізму становлення і функціонування тоталітарної системи. До наукового обігу

введені тисячі документів, факт існування яких до проголошення незалежності України вітчизняні науковці могли лише припускати. Разом із відкритими джерелами, віднайдені документи допомагають відтворити картини, які розкривають спрямованість і цілі людиноненависницької репресивної політики.

Вжитий більшовиками у діловодстві в перші роки встановлення радянської влади режим надмірної утаємниченості, вже за радянських часів став штучною перешкодою у висвітленні діяльності ключових установ і організацій. Державна секретність, застосування внутрівідомчих регулятивних інструкцій, пріоритет у керівництві таємних директив, наказів, закритих листів створили особливий статус окремим організаціям і на тривалий час вивели їх з-під громадського контролю. Найбільш значимі документи згідно правил закритого документообігу потрапили по службовій вертикалі до центральних відомств і навіки осіли в фондах спеціального режиму збереження центральних архівів колишнього СРСР.

В останні роки засекреченість радянського діловодства 1920–1930-х рр. є предметом дослідження вітчизняних науковців. Історико-правовим аспектам виникнення законодавчої бази, функціонуванню підрозділів захисту державних секретів присвячені наукові праці О. В. Ботвінкіна [2], В. П. Ворожка [3, 4], І. В. Грищенко [5].

Сучасна історіографія суттєво доповнила, а в деяких аспектах вперше розкрила діяльність секретних підрозділів. Неупереджений підхід дозволив об'єктивно проаналізувати витоки приховування від радянського суспільства інформації, пов'язаної з розвитком СРСР, і зіставити діяльність установ з суспільно-політичними та економічними процесами початку 1930-х років. Натомість, у роботах радянських фахівців, через ідеологічну упередженість і відчутні обмеження, місце об'єктивного аналізу займали пояснення непомірної секретності погрозами з боку внутрішніх і зовнішніх ворогів [1, 8].

Секретне діловодство спеціальної державної торгової контори Торгсин, створеної з метою «мобілізації валюти» у

чужоземців, яка в умовах штучного голоду за безцінь вимінювала цінності радянських громадян, не було предметом окремого дослідження українських істориків. Створена у серпні 1931 року як філіал Всесоюзного об'єднання Торгсин перша в Україні Харківська обласна контора [7] керувалась у діловодстві законодавчими документами. Прийнята урядом СРСР 27 квітня 1926 р. перша постанова «Про затвердження переліку відомостей, що за своїм змістом є державною таємницею, яка спеціально охороняється», визначала категорії відомостей, що становили державну таємницю [9]. Перелік мав три розділи про відомості військового, економічного характеру та інші таємниці держави. Дія цієї постанови була необмеженою. Частина відомостей безпосередньо стосувалась Торгсину і використовувалась при складанні відомчих секретних інструкцій та циркулярів. До переліку увійшли інформація про стан казначейських валютних фондів, діючі розрахункові баланси та оперативно-валютні плани, детальні дані про експорт і імпорт окремих видів краму, стан експортних фондів. Відомості, що стосувалися планів, перемовин і домовленостей у зовнішній торгівлі СРСР, які не були офіційно опубліковані, також мобілізаційні та оперативні плани, що стосувалися оборони, державні шифри та зміст шифрованого листування.

Робота секретної частини контори визначалася постановою Секретаріату ЦК РКП(б) 30 серпня 1922 року «Про порядок збереження і руху секретних документів» і інструкціями з таємного та шифрувального діловодства, виданими 1928 року. Встановленого порядку в роботі секретних частин дотримувались у відкритих 1932 року Київській, Одеській, Дніпропетровській, Вінницькій, Донецькій і Чернігівській обласних конторах і Всеукраїнській конторі Торгсину.

З розгортанням торгової мережі на території радянської України, коли збільшувався потік спрямованих до Москви золотовалютних надходжень, а завдання з «викачки» у населення цінностей невпинно підіймались, до обласних контор надійшли нові спеціальні інструкції. 4 лютого 1933 року заступником голови Всесоюзного об'єднання «Торгсин» Ю. Бошковичем був

розісланий цілком таємний директивний лист, присвячений роботі секретної частини, секретному листуванню.

Секрети, які склали державну таємницю, включали відомості про основні напрямки роботи Торгсину – те, заради чого функціонувала система. До економічного блоку питань входили контрольні і планові цифри з внутрішньої торгівлі за цінами опублікованого прейскуранту. Матеріали, пов'язані зі змінами цін краму. Кон'юнктурні огляди за місяць, квартал, рік і все, що стосувалось скупки цінностей, валютних переказів. Окремі питання, які торкалися таких напрямків: листування з відповідними організаціями про звільнення обласної контори від мита, податків, зборів; листування з постачальниками краму; закупівлі антикварних мистецьких виробів у державних організацій; рішення про затвердження пайків; листування по особовому складу.

Цей перелік призначався відповідальним виконавцям, завідуючим секретними частинами для керівництва у підготовці вихідної пошти. Веденню та зберіганню таємного діловодства слугувала окрема інструкція, отримати яку керівництво обласного Торгсину повинно було в повноважному представництві ОДПУ.

У керівництва Торгсину з ДПУ УСРР склалися непрості стосунки. У листі від 17 січня 1933 р. голова Всесоюзного об'єднання А. Сташевський нагадав головам обласних контор, що відомості про заходи ДПУ та адміністративних органів, пов'язані з арештами покупців крамниць, конфіскаціями купленого краму повинні подаватися правлінню спеціальними секретними листами на ім'я голови правління та не включатися до кон'юнктурних оглядів. Спеціальна пошта надходила до Москви через фельд'єгерську службу ОДПУ.

Нові таємні інструкції, директиви та вказівки секретній частині надходили на місця майже одночасно з інформацією про відкриті та закриті політичні судові процеси з розгляду кримінальних справ штучно створених «українських націоналістичних контрреволюційних організацій», з затвердженням постанов про підвищення пильності.

Дотриманню режиму секретності присвячені цілком таємні постанови РНК УСРР і ЦК КП(б)У від 5 вересня 1934 року «Про порядок охорони заводів і установ», Президії Харківського облвиконкому «Про охорону установ» від 10 листопада 1934 року. Виконання цих документів було обов'язковим для системи Торгсину. У листі від 29 грудня 1934 року, присвяченому стану охорони та секретності, уповноважений НКЗТ по Харківській області І. Сітов сповіщав керівництво контори, що урядовим та партійним органам відомо про відсутність належної уваги з боку управляючого до справи охорони документації. Неуважне ставлення, на його думку, завдало непоправних втрат і використалося ворогами. Яких саме втрат зазнав Торгсин, від внутрішніх чи зовнішніх ворогів, автор не уточнив. Халатне ставлення приписувалося негайно змінити, організувавши систематичні та раптові перевірки охорони, режиму збереження документів. За проведення перевірок особисто відповідав управляючий конторою. Сітов попереджав, що за будь-які відступи винуватці будуть притягнуті до суворої відповідальності. Термін сповіщення про вжиті заходи відводився до 5 січня 1935 р. [6].

Таким чином, штучно створена радянським режимом на початку 1930-х років в Україні атмосфера підозрілості і недовіри в суспільстві слугувала підґрунтям перетворення торгової контори в режимну установу, налаштовану на виконання спеціальних завдань.

Література

1. Ахметшин Х. М. О повышении политической бдительности советских людей и строгом хранении государственной тайны // Советское государство и право. – 1953. – № 2–3. – С. 64 – 73.
2. Ботвінкін О. В. Система охорони державної таємниці в Україні // Історичний аспект. Правове, нормативне та метрологічне забезпечення системи захисту інформації в Україні. – 2006. – Вип. 2 (13). – С. 83 – 88.
3. Ворожко В. П. Діяльність органів ВНК-ОДПУ по захисту державних секретів у Червоній армії та радянському ВПК

(1918 – 1927 рр.) // Воєнно-історичний вісник: збірник наукових праць Національного університету оборони України. – 2013. – Вип. 2 (8). – С. 56 – 67; Його ж. НКВС і захист державних секретів у Червоній армії та оборонно-промислового комплексу (липень 1934 – 1936 рр.) // Воєнно-історичний вісник: збірник наукових праць Національного університету оборони України. – 2014. – Вип. 1 (11). – С. 22 – 29.

4. Ворожко В. П. Становлення та розвиток кримінально-правової охорони державної таємниці в Україні: історичний огляд / В.П.Ворожко, О.В.Шамсутдінов, В.М.Шлапченко. – К., 2006. – 55 с.

5. Грищенко І. В. Етапи становлення правового регулювання державної таємниці в Україні // Інформаційна безпека людини, суспільства, держави. – 2015. – № 3 (19). – С. 54 – 62.

6. Державний архів Харківської області. – Ф. 1469. – Оп. 1. – Спр. 16. – Арк. 31.

7. Енциклопедія Голодомору 1932 – 1933 років в Україні / Вступ. слово Євгена Нищука; Передмова, авторський текст Василя Марочка. – Дрогобич: «Коло», 2018. – С. 474.

8. Марухин В. Революционная бдительность – наше могучее оружие. – Москва: Политиздат, 1954. – 120 с.

9. СЗ СССР. – 1926. – № 32. – Ст. 213.

УДК: (477)«1920/1930»:366

Skubii Iryna

**“To Each According to His Work?” or “Red Directors” as
Economic Elite of the Socialist Society**

У статті розглядаються особливості споживання в середовищі української економічної еліти 1920-1930-х років, «червоних директорів». Характерними рисами їх споживчих практик було володіння матеріальними цінностями, що стали символами розкоші та достатку цієї доби. У статті розглядаються різні джерела отримання товарів та послуг, якими користувалися директори підприємств. Прагнення нової економічної еліти 1920-1930-х років оволодіти статусними матеріальними цінностями та послугами привело до формування їх як привілейованої соціальної групи радянського суспільства.